

РОЗДІЛ 2 РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811.161.1'373.611'373.423(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.14>

ПИТАННЯ ПРО ОМОНІМІЮ В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ НОМІНАТЕМ КОМПЛЕКСНОГО ЗРАЗКА

THE QUESTION ABOUT HOMONYMY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE IMPLEMENTATION OF THE NOMINATHEMES OF THE COMPLEX TYPE

Бондарєва О.О.,

*orcid.org/0000-0001-8114-1099**аспірант кафедри світової літератури та російського мовознавства
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*

Значущою в царині теоретичної лінгвістики постає проблема уналежнення мовних одиниць до певного номінативного чи структурного класу. У контексті комплексного опису основної одиниці мови значимою постає її залежність від вибору підходу до ідентифікації мовних інваріантів. Від адекватного визначення статусу тієї чи іншої одиниці залежить її всебічний структурний і семантичний аналіз. Метою дослідження є визначення параметрів омонімічних відношень у межах номінатем комплексного зразка, що сприятиме опису семантико-формальних характеристик номінатем як мовних інваріантів. Для досягнення мети необхідно було виконати такі завдання: 1) з'ясувати статус досліджуваних одиниць; 2) визначити, які одиниці можуть утілювати омонімічні зв'язки; 3) встановити причини можливості / неможливості тих чи інших одиниць бути омонімами. У дослідженні використано низку методів, які відповідають його тематиці, зокрема: метод суцільної вибірки для накопичення фактичного матеріалу, методуку дистрибутивного аналізу для диференціювання понять, методуку структурного аналізу для визначення статусу досліджуваних одиниць та їх здатності до паратактичних відношень у зв'язку із цим, описовий метод у межах лексичного аналізу. Встановлено, що номінативною одиницею мови не можна вважати лише слово, тобто заперечується підхід прихильників словоцентризму. Таку одиницю доцільно розглядати як певний інваріант, здатний містити характеристики слова і його форм або характеристики словосполучення та його форм відповідно. Головними чинниками визначення номінативної одиниці є її номінативність та семантико-граматична тотожність усіх її форм незалежно від їхньої структурної різниці. Виокремлено вісім структурних різновидів номінатем комплексного зразка, які разом із визначеними Н.В. Дьячок шістьма структурними типами мовних інваріантів утворюють 14 таких різновидів. Омніміями в цьому контексті постають дублети різних номінатем, що мають спільний фонетичний вигляд. На підставі аналізу фактичного матеріалу встановлено наявність двох шляхів виникнення омонімів: а) омонімічні відношення встановлюються між компонентами різних за статусом номінатем; б) омонімія встановлюється між компонентами різних номінатем, які спільні за статусом.

Ключові слова: інваріант, номінатема комплексного типу, дублет, модифікація, омонім, омонімія.

The problem of belonging of language units to a certain nominative or structural class is significant in the field of theoretical linguistics. In the context of a comprehensive description of the basic unit of language, its dependence on the choice of approach to the identification of language invariants is significant. Its comprehensive structural and semantic analysis depends on the adequate determination of the status of a unit. Purpose of the study is to determine the parameters of homonymous relations within the nominates of the complex type, which will help describe the semantic and formal characteristics of the nominathemes as language invariants. To achieve the purpose it was necessary to perform the following tasks: 1) to determine the status of the studied units; 2) to determine which units can embody homonymous connections; 3) to establish the reasons for the possibility / impossibility of certain units to be homonyms. The study used a number of methods that correspond to its subject, in particular: the method of continuous sampling for the accumulation of factual material, the method of distributive analysis to differentiate concepts, the method of structural analysis to determine the status of research units and their ability to paratactic relations. method within lexical analysis. It is established that the nominative unit of language cannot be considered only the word (the approach of proponents of word-centrism). Such a unit should be considered as a certain invariant that can contain the characteristics of the word and its forms or the characteristics of the phrase and its corresponding forms. The main factors in determining the nominative unit are its nominativeness and semantic-grammatical identity of all its forms, regardless of their structural difference. There are eight structural varieties of complex type of nominathemes, which together with certain N.V. Diachok with six structural types of language invariants form 14 such varieties. Homonyms in this context are doublets of different denominations that have a common phonetic appearance. On the basis of the analysis of the factual material the existence of two ways of origin of homonyms is established: a) homonymous relations are established between components of different status of nominathemes; b) homonymy is established between components of different nominathemes that are common in status.

Key words: invariant, nominatheme of complex type, doublet, modification, homonym, homonymy.

Постановка проблеми. Значущою в царині теоретичної лінгвістики постає проблема уналежнення мовних одиниць до певного номінативного чи структурного класу. У контексті комплексного опису основної одиниці мови значимою постає її залежність від вибору підходу до ідентифікації мовних інваріантів. Від адекватного визначення статусу тієї чи іншої одиниці залежить її всебічний структурний і семантичний аналіз.

Питання про статус лінгвальних одиниць має два шляхи його вирішення, що реалізуються у словоцентричній і несловоцентричній парадигмах. Прибічники першої з них (В.М. Алпатов, О.І. Смирницький, Е. Сепір, О.А. Потебня) вважали слово головною номінативною одиницею. Несловоцентричний підхід до вивчення мовних елементів започаткував І.О. Бодуен де Куртене в роботі «Мова та мови» [1, с. 224]. Сутність цього підходу полягала в послідовному виділенні синтетичних елементів мови з аналітичних. Згодом Л. Блумфілд сформулював сутність несловоцентричного підходу, у межах якого основними елементами мови були визначені одиниці, які він назвав формами. При цьому мінімальною формою, на думку цього вченого, була морфема. Далі послідовно виділялися слово, словосполучення та речення.

Несловоцентричний підхід пропонував також А.П. Загнітко, який вважав, що «основна функція словосполучення – номінативна» [2, с. 53]. Згідно з такою позицією комбінація слів і словосполучення репрезентує вже з'єднання деяких окремих значень-сигніфікативів, унаслідок чого утворюється нова номінативна одиниця, ідентифікація та розуміння якої ґрунтується на адекватному відтворенні деякої реальної єдності предметів, явищ і їхніх властивостей (поєднання предмета й ознаки, поєднання предметів, поєднання дій тощо) [3, с. 123].

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення параметрів омонімічних відношень у межах номінативного комплексного зразка, що сприятиме опису семантико-формальних характеристик номінативних мовних інваріантів. Для досягнення мети необхідно було виконати такі завдання: 1) з'ясувати статус досліджуваних одиниць; 2) визначити, які одиниці можуть утілювати омонімічні зв'язки; 3) встановити причини можливості / неможливості тих чи інших одиниць бути омонімами.

У дослідженні використано низку методів, які відповідають його тематиці, зокрема: метод суцільної вибірки для накопичення фактичного матеріалу, методику дистрибутивного аналізу для диференціювання понять, методику структурного аналізу для визначення статусу досліджуваних

одиниць та їх здатності до паратактичних відношень у зв'язку із цим, описовий метод у межах лексичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок аналізу наведених вище позицій ми дійшли висновку, що слово є не базовим, а ймовірніше, формальним різновидом номінативних одиниць. Тому визначення основної номінативної одиниці виглядає виділенням одиниці, яка має номінативну функцію.

Базовими різновидами номінативних одиниць можна вважати наслідки мовної номінації (слова-синтагми, глоси синтетичні й аналітичні, модифікації відповідних номінантем), а базовою одиницею мовної номінації – номінантему, що є іншою назвою мовного інваріанта.

Номінативний інваріант є абстрактною одиницею, що відмежовується від усіх своїх реалізацій, постає чимось загальним, що тією чи іншою мірою присутнє в низці однорідних конкретних одиниць, які мають статус її варіантів, або дублетів [4, с. 47]. Інваріант, тобто константа, – незмінний за будь-яких перетворень, завжди представлений своїми модифікаціями, тобто варіантами.

Визначення тотожності інваріанта номінативу спирається на такі критерії: 1) номінативна як мовна одиниця здатна містити безліч диференціювальних принципів, що не порушують уявлення про її єдність; 2) номінативна реально функціонує в мовленні в одній зі своїх модифікацій – дублеті, тому модифікування номінативу є формою її існування; 3) тотожність номінативу передбачає дублетне модифікування, яке полягає в повній семантичній ідентичності протиставлених одиниць; 4) спостерігається семантико-граматична цільність номінативу, тобто сукупність потенційно властивих їй текстових і мовленнєвих реалізацій конкретної номінативу.

Згідно з різними підходами до визначення основної мовної одиниці виділяємо номінативу з домінантою-словом (тобто ті, де первинна номінація відбулася за допомогою слова) та номінативу з домінантою-словосполученням (ті, де первинна номінація відбулася за допомогою словосполучення).

Як структурні різновиди номінативу зі словесною домінантою розглядаємо всі семантично тотожні одиниці, що ототожені на рівні слова, як-от: 1) безпосередньо слово в усіх його контекстах, де його семантика є еквівалентною йому самому; 2) сполучення повнозначного слова з прийменником; 3) слово, поширене залежною повнозначною лексемою, яка виконує функцію семного конкретизатора.

Структурні різновиди номінативи з домінантою-словосполученням – це всі семантично тотожні одиниці, що ототожені на рівні словосполучення, як-от: 1) ідіоматизоване словосполучення, тобто колокація, яку розуміють як лексико-семантичний тип словосполучення, що за своєю внутрішньою семантичною структурою перебуває між вільним і фразеологічним сполученням [5, с. 97]; 2) фразеологізоване словосполучення, появу якого зумовило ідіоматизоване словосполучення та яке є постійним і відтворюваним вживанням вільного сполучення слів не у прямому, а в узагальненому, образно-переносному значенні [6, с. 92]; 3) сполучення зі службовим словом та аналітичні лексико-граматичні варіанти; 4) універбалізований еквівалент словосполучення, тобто слово, що з'явилося внаслідок вербального модифікування словосполучення, є тотожним словосполученню в лексико-граматичній системі координат, а отже, демонструє тотожність лексичного і граматичного значень та синтаксичної функції. Четвертий різновид номінативи має таку типологію:

1) вербальна реалізація номінативи, що з'явилася внаслідок еліптичної трансформації словосполучення у слово: а) еліптема – залежне слово; б) еліптема – головне слово; в) еліптичний універб); 2) вербальна реалізація номінативи, що з'явилася внаслідок композитної компресії словосполучення: а) аббревіатура; б) формальний компресив; в) компресивний універб тощо.

Ми не згодні з прихильниками словоцентризму, які вважають номінативною одиницею мови лише слово. На нашу думку, таку одиницю доцільно розглядати як певний інваріант, здатний містити характеристики слова і його форм або характеристики словосполучення та його форм відповідно. Найголовнішими чинниками визначення мовного інваріанта вважаємо номінативність та семантико-граматичну тотожність усіх її форм різної форми і структури.

Отже, номінативу тлумачать як абстрактну одиницю, яка відмежовується від усіх своїх реалізацій, постає чимось загальним, що тією чи іншою мірою присутнє в низці однорідних конкретних одиниць, які мають статус її варіантів, або дублетів [4, с. 47]. Номінатива завжди репрезентована власними дублетами.

Свого часу Н.В. Дьячок виокремила шість структурних типів мовних інваріантів, які комплексно реалізуються в усному та писемному мовленні:

1) словосполучення + аббревіатура + еліптичний універб;

2) словосполучення + композит + еліптичний універб;

3) словосполучення + словосполучення юкстапозитно-аббревіатурного зразка + еліптичний універб;

4) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + композит;

5) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (залежне слово);

6) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + аббревіатура + еліптичний універб [7, с. 93–98].

Наші дослідження дали змогу виділити ще вісім типів комплексної репрезентації номінативи з домінантою-словосполученням:

1) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + еліптичний універб + еліптема (головне слово) + аббревіатура;

2) словосполучення + композит аббревіатурного зразка + еліптема (головне слово);

3) словосполучення + еліптичний універб + аббревіатура + компресивний універб;

4) словосполучення + композит + еліптема (головне слово);

5) словосполучення + еліптичний універб + композит аббревіатурного зразка + еліптема (головне слово);

6) словосполучення + еліптичний універб + аббревіатура + еліптема (залежне слово);

7) словосполучення + словосполучення юкстапозитно-аббревіатурного зразка + еліптичний універб + еліптема (головне слово);

8) словосполучення + еліптичний універб + еліптема (головне слово).

Як нагальну потребу ми розуміємо реалізацію лексичного аналізу досліджуваних одиниць у контексті їхніх парадигматичних відношень для визначення особливостей можливих омонімічних відношень між комплексними номінативами та їх вербальним утіленням.

В.В. Виноградов розумів омонімію як зовнішній збіг планів відбиття двох чи більше різних слів [8, с. 110]. Вербальні реалізації певних номінативів також можуть мати омонімічні відношення. Насправді все залежить від того, чи постають вони втіленням різних номінативів, тобто чи різняться вони між собою як номінативні одиниці. При цьому до омонімічних відношень вступають як дублети номінативів із домінантою-словосполученням, так і дублети номінативів із домінантою-словом. Тому ми виокремлюємо два типи омонімії з позицій її походження.

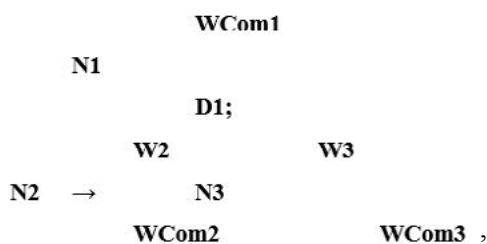
Перший тип маркує омонімію, яка з'являється між компонентами різних за статусом номінативом

(з доміантою-словосполученням та з доміантою-словом, що традиційно розуміють або як твірне слово, або як простий дериват), наприклад: *газета* (реалізація номінатемами з доміантою-словом) – *газета* (еліптема – реалізація номінатемами з доміантою-словосполученням *стенная газета*).

Другий тип становлять омонімічні відношення, які з'являються між компонентами різних номінатем, що спільні за статусом, з доміантою-словосполученням, наприклад: *електричка* (*электрический чайник* – *электрочайник* – *чайник*) – *електричка* (*электрическая печь* – *электропечь* – *печь*); *дезак* (*дезодорирующая жидкость* – *дезодорант*) – *дезак* (*дезодорирующий раствор* – *дезраствор*).

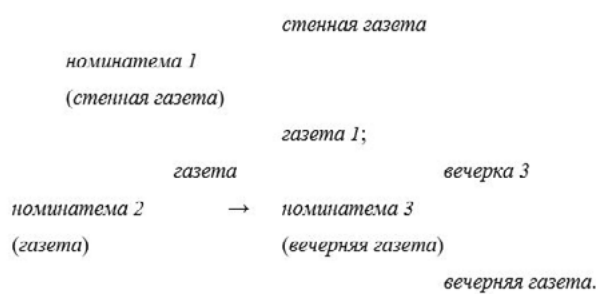
Зазвичай лінгвісти пропонують декілька причин появи омонімів, зокрема: 1) збіг експонентів слів, що розрізнялися за звучанням у минулому; 2) різні шляхи походження питомих слів; 3) утворення омонімічних слів від спільної дериваційної основи в різні періоди часу; 4) поява поруч із питомим словом запозиченої лексеми; 5) запозичення слів із різних джерел; 6) розпад полісемії слова [9, с. 121]. Отже, загалом омонімія постає як звуковий збіг різних мовних одиниць, значення яких не пов'язані одне з одним [10, с. 160]. Тому можна стверджувати, що це явище охоплює різні номінатемами, точніше, дублети різних номінатем.

Як уже зазначалося, постає два шляхи виникнення омонімів-інваріантів. Перший – омонімія з'являється між компонентами різних за статусом номінатем. Його можна представити такою схемою:

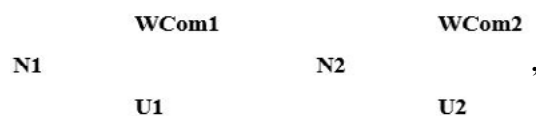


де **N1** – номінатема з доміантою-словосполученням, **WCom1** – її дублет-словосполучення, **D1** – її дублет у вигляді будь-якої синтетичної вербальної модифікації; **N2** – номінатема з доміантою-словом, **W2** – її дублет-слово, **WCom2** – її дублет-словосполучення.

Модифікації **N2** здатні ставати самостійними та вже як самостійні номінатемами (**N3**) продукувати власні модифікації. Наприклад:

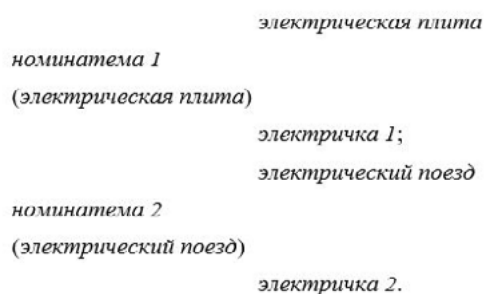


Другий шлях – омонімія з'являється між компонентами різних номінатем, що спільні за статусом, з доміантою-словосполученням. Його можна втілити в такій схемі:



де **N1** та **N2** – різні номінатемами, **WCom1** та **WCom2** – дублети-словосполучення відповідних їм номінатем, **U1** та **U2** – дублети-універби відповідних їм номінатем.

Наприклад:



Висновки. Таким чином, основною номінативною одиницею постає мовний інваріант, здатний містити характеристики слова і його форм або характеристики словосполучення та його форм відповідно. Найголовнішими чинниками визначення цієї одиниці є її номінативність і семантико-граматична тотожність усіх її форм незалежно від їхньої структурної різниці. Ми виокремили вісім структурних різновидів номінатем комплексного зразка, які разом із визначеними Н.В. Дьячок шістьма структурними типами мовних інваріантів утворюють 14 таких різновидів. Омонімами в цьому контексті постають дублети різних номінатем, що мають спільний фонетичний вигляд. На підставі аналізу фактичного матеріалу ми з'ясували наявність двох шляхів виникнення омонімів: а) омонімічні відношення встановлюються між компонентами різних за статусом номінатем; б) омонімія встановлюється між компонентами різних номінатем, які спільні за статусом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. Москва : Наука, 1963. Т. 2. 391 с.
2. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису : у 2 ч. Горлівка : ГДПІІМ, 2003. Ч. 1. 228 с.
3. Языковая номинация: общие вопросы / отв. ред. : Б.А. Серебrenиков, А.А. Уфимцева. Москва : Наука, 1977. 360 с.
4. Теркулов В.И. Слово и номинатема: опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка. Горловка : ГГПИИЯ, 2007. 240 с.
5. Jackson H. Words and their Meaning. London ; New York : Longman, 1995. 279 p.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1996. 160 с.
7. Дьячок Н.В. Принципы определения номинатемы комплексного типа. *Мова*. 2017. № 28. С. 93–98.
8. Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове. Москва ; Ленинград : Учпедгиз, 1947. 784 с.
9. Сусов И.П. Введение в языкознание. Москва : Восток-Запад, 2007. 384 с.
10. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Владимир : ВГУ, 1974. 344 с.